

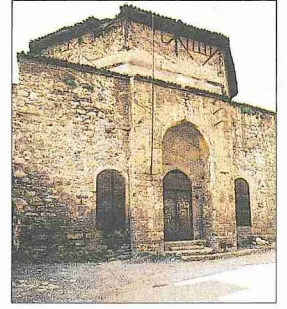
BAŞÇI İBRÂHİM CAMİİ

Bursa'da Maksem semtinde
XV. yüzyıla ait cami.

Kendi adını taşıyan sokakta yer alan ve bitişğinde bir de hamamı bulunan yapı, tek kubbeli cami mekânı ile buna kuzeyden bitişen etrafı revaklarla çevrili bir avludan oluşan küçük bir külliye şeklindedir. Yapının bânisi Başçı İbrâhim'dir (ö. 885/1481). Bursa'daki caminin dışında çok sayıda vakıf eserinin de bânisi olan Başçı İbrâhim Bey'in bunları ihtiva eden vakfiyesi bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır (nr. 7080). 1459 tarihli ilk vakfiyeye yapılan 1467 ve 1471 tarihli ilâvelerden Başçı İbrâhim'in Bursa'daki camiini üç safhada yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bunlara göre yapının bugünkü durumunu alması yüzyılın sonlarına doğru yapılan bazı eklemelerle gerçekleşmiştir. İlk safhada tek kubbeli cami kısmı yapılmış, ikinci safhada bu kısma kuzeyden üç kanatlı revaklı bir avlu bitiştirilmiş, daha sonra ise yapının bitişğine bir hamam eklenmiştir. Mimari açıdan bakıldığında da yapının geçirdiği bu safhalar kolaylıkla farkedilebilmektedir. Yapımından sonra zamanla harap olan cami 1854 depreminde de hasar görmüş ve ilkin 1891 yıllarında tamir edilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise uzun yıllar depo olarak kullanıldıktan sonra Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarıma tâbi tutularak 1960'ta ibadete açılmıştır.

Cami tuğla ve kesme taş sıralı bir duvar örgüsüne sahiptir. Üst kısmı prizmatik üçgenlerden oluşan bir kuşak üzerine oturan bir kubbe ile örtülmüştür. Yapının kuzey cephesini kaplayan üç gözlü son cemaat yerinin örtü sistemi ortada aynalı tonoz, yanlarda kubbedir. Bu kısmın yapının bütününü kapatacak bir son cemaat yerinin örtü sistemi ortada

aynalı tonoz, yanlarda kubbedir. Bu kısmın yapının bütününü kapatacak bir kalkan duvar şeklinde düzenlenen ve üç tuğla bir kesme taş sırasıyla örülen cephesi, iki yanda sivri, ortada beş dilimli yüksek bir kemer olmak üzere üç açıklıkla dışarı bağlanmaktadır. Ortadaki dilimli kemer dıştan ikinci bir kemerle kuşatılmış ve bu kemerin köşeliklerine altıgen tuğlalardan oluşan dekoratif bir örgü kuşağı yerleştirilmiştir. Bu şekilde girişi ayrılmış olan orta bölümün hem form hem de süsleme özellikleriyle farklı biçimde belirtilmesi yönüne gidilmiştir. Son cemaat yeri cephesinde yüzey üzerine dağılmış durumda yerleştirilen üçgen formlu yedi adet çini parçası bu kısımda rastlanan diğer süs unsurlarıdır. Son cemaat yerinin üç açıklığına doğu, batı ve kuzey yönlerinden on bir açıklıklı üç kanat eklenmiş ve bu şekilde on dört gözlü bir revak elde edilmiştir. İki yan kanadın son cemaat yeri cephesiyle birleştiği kısımda seviyenin yanı sıra duvar tekniğinin de farklı oluşuyla beliren uyumsuzluk yapının bu eklemeli inşaatını açıkça göstermektedir. Dış yüzleri moloz taşla örülü olan revakın üç kanadında tonozla örtülü on bir hücre sıralanmaktadır. Revakın iç yüzlerini moloz taş ve tuğla sıralı bir örgü kaplar. Duvarları saçak hatında testere dişi frizler kuşatmaktadır. Bunlar caminin dış cephesindeki pencere kemerlerinde de görülür. Buradaki pencerelerin alınlıklarına dekoratif nitelikli dairevi mermer parçaları yerleştirilmiştir. Caminin mihrabı geç dönemde yapılmış yağlı boya bazı süslemelerle asıl niteliğini bugün büyük ölçüde kaybetmiştir. Siyah vernikle yine sonradan boyanmış olan minberi ise geometrik geçme motiflerden oluşan zengin ve özenli bir ahşap işçiliği ile iç mekânın en dikkat çekici unsurudur. Girişi yapının son cemaat yerinde bulunan minaresi batı köşesinde yer

Başçı
İbrâhim
Camii'nin
batısında
yer alan
hamam

almaktadır. Silindirik gövdeli tuğla minarenin şerefe üstü son onarım sırasında yenilenmiştir. Başçı İbrâhim Camii'nin bitişğinde yüksek kiremit kaplı kubbesi ile dikkati çeken, kesme taş ve tuğladan inşa edilmiş olan yapı, külliyesinin en son eklenen unsuru olan hamamdır.

Hamamla cami arasında ve caminin güney duvarının arkasında kalan alan, çok sayıda mezarla, doğu kısmında Başçı İbrâhim Bey'in kabrinin de yer aldığı bir hazîredir. Burada Başçı İbrâhim Bey'in kabir taşında vefat tarihi 885 (1481) olarak kayıtlıdır. Ancak Kâzım Baykal kitabına bunu 896 (1491) olarak geçirmiş (bk. s. 84, 184), ikinci baskıya eklediği notlarda (bk. değişiklikler listesi, s. 84) E. Hak-ı Ayverdi'ye uyararak metindeki bilgiyi tashih etmiştir.

Başçı İbrâhim Camii, benzerlerine Osmanlı mimarisinde sıkça rastlanan tek kubbeli yapı tipinin bir örneğidir. Daha sonra revaklı bir avlu eklenmesiyle büyütilen yapı, anlaşıldığına göre buna paralel olarak zaman içinde tekke ve medrese fonksiyonlarını da üstlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Gabriel, *Une capitale turque*: Brousse, Paris 1958, s. 136-137; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III*, s. 69-76; Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950 — 2. bs., İstanbul 1982, s. 83-84, 184; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, III, 29-32.

SELDA KALFAZADE ERTUĞRUL

BAŞDEFTERDAR

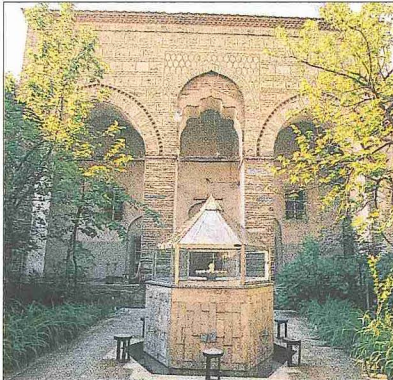
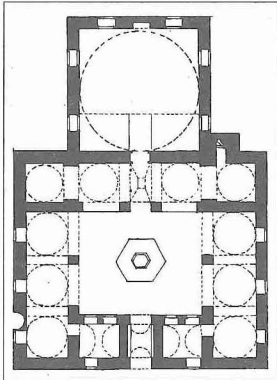
(bk. DEFTERDAR).

BAŞGİL, Ali Fuat

(1893-1967)

Hukukçu,
fikir ve siyaset adamı.

Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğdu. Bölükbaşıoğulları'ndan Hâfız İbrâhim Efendi'nin torunu, Mehmed Şükrü Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini Çarşam-

Başçı İbrâhim
Camii'nin
planı ile
son cemaat
yeri ve
avlusundan
bir görünüşü -
Bursa

ba'da, orta tahsilinin ilk yıllarını İstanbul'da yaptı. 1914'ten itibaren tahsilini yarıda bırakarak yedek subay sıfatıyla dört yıl Kafkas cephesinde savaştı. Orta tahsilinin geri kalan kısmını Paris Buffone Lisesi'nde tamamladı (1921). Yüksek öğrenimine Grenoble Hukuk Fakültesi'nde devam etti. Paris Hukuk Fakültesi'nde "Boğazlar meselesi" konulu teziyle doktor oldu; ayrıca Paris Siyasî İlimler Okulu ile Edebiyat Fakültesi'nden diploma aldı. Lahey Devletler Hukuku Akademisi'nin kurlarına devam ederek burayı bitirdikten sonra yurda döndü (1929).

İlk görevi Maarif Vekâleti Yüksek Tedrisat umum müdür muavinliğidir. 1930 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nde açılan imtihanı kazanarak doçent oldu. Bir yıl sonra aynı fakültenin Roma hukuku profesörlüğüne tayin edildi. 1933 yılının sonlarına kadar Hukuk Fakültesi'nde Roma hukuku, Gazi Terbiye Enstitüsü'nde de medeniyet tarihi dersleri okuttu. İstanbul Üniversitesi'nin kurulması üzerine teşkilât-ı esâsiyye hukuku dersini okutmak üzere buraya geçti. Ayrıca Mülkiye Mektebi'nde hocalık yaptı; İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi müdürlüğünde de bulundu (1937). Hatay anayasasını hazırladığı gibi 1937'de Hatay'ın bağımsızlığı konusunda Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Komisyonu'nda Türk heyetinin hukuk müşavirliğini yaptı. 1939 yılında ordinaryüs profesör oldu. Türkiye'de ilk defa iş hukuku dersini ihdas etti ve bu dersi okuttu. 1938-1942 yılları arasında İstanbul Hukuk Fakültesi dekanlığı yaptı. Kısa bir süre Ankara'da Hukuk Fakültesi ile Mülkiye Mektebi'nde esas teşkilât hukuku dersleri verdi. 1943'te tekrar İstanbul Hukuk Fakültesi'ndeki kürsüsüne döndü; Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ni kurdu (1947). 27 Mayıs 1960 İhtilâli'nde Millî Birlik Komitesi tarafından 147 öğretim

üyesiyle beraber üniversiteden uzaklaştırıldı. Daha sonra bu öğretim üyelerinin özel bir kanunla üniversiteye iade edilmelerine rağmen o bunu bir haysiyet meselesi yaparak üniversiteye dönmedi. 10 Nisan 1961'de de emekliye ayrıldı.

Ali Fuat Başgil emekli olduktan kısa bir süre sonra politikaya atıldı. 15 Ekim 1961'de Adalet Partisi'nin Samsun listesinden bağımsız aday olarak senatör seçildi. Bu devrede cumhurbaşkanlığına adaylığını koyduysa da 27 Mayıs'ı savunan çevrelerin tepki ve baskıları sonucu cumhurbaşkanlığı adaylığından ve senatörlükten istifa etti. 1962'de İsviçre'ye giderek Cenevre Üniversitesi'nde Türk Tarihi ve Dili Kürsüsü'nde görev yaptı. 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'nden milletvekili seçilerek tekrar parlamento'ya girdi. Anayasa Komisyonu başkanlığını yaptı. 17 Nisan 1967'de vefat etti; kabri Karacaahmet Mezarlığı'ndadır.

Ali Fuat Başgil hayatı boyunca ilmî haysiyet ve vakarını korumasını bilmiş, bir anayasa hukuku hocası olarak gerektiği zaman ilmî kanaatlerini yayın organlarında ve eserlerinde çekinmeden açıklamış, hatta bu uğurda hapse girmeyi dahi göze almıştır. Türk hukukçuları arasında siyasî, sosyal, hukukî sahalarda en çok çaba gösteren ve en çok eser veren Ali Fuat Başgil'in fikirlerinde büyük ölçüde hürriyetçi Batı düşüncesinin tesiri hâkimdir. Din ve laiklik hakkındaki görüşleriyle Diyanet İşleri Reisliği kararını tasarısı ve 27 Mayıs 1960 İhtilâli ile ilgili tenkitleri büyük ilgi uyandırmış ve tartışma konusu olmuştur.

Eserleri. 1. *Gençlerle Başbaşa* (İstanbul 1949; 22. bs., 1988). Ali Fuat Başgil bu eserinde bir ömür boyu öğrendiklerine şahsî tecrübelerini de katarak gençlere rehberlik etmek istemiştir. Burada gençlere başarılı olma yolunun tehlikeli düşmanlarını anlatmakta ve başarıya ulaşmanın şartları üzerinde durmaktadır. Ayrıca terbiyenin ruh ve karakter üzerindeki tesiri ve verimli çalışma şartları hakkında gençlere yol göstermektedir. Eser Türk gençliği tarafından en çok aranan ve okunan eserlerden biri olma özelliğini hâlâ taşımaktadır. 2. *Din ve Laiklik* (İstanbul 1954). Din ve laiklik konusundaki düşüncelerini 28 Nisan - 5 Mayıs 1950 tarihleri arasında birbirini takip eden konferanslarla önce üniversite gençliğine anlatmış, bu konuşmaları aynı yıl *Yeni Sabah* gazetesinde, daha sonra da kitap halinde ya-

yımlamıştır. Burada gerçek anlamda laiklikte devletin din işlerine karışmadığını söyleyerek din hürriyetinin vatandaşların din konusunda sahip oldukları haklardan her birini serbestçe, korusuz ve endişesiz bir şekilde kullanabilmelerini gerektirdiğini belirtmiştir. Bir ülkedeki din hürriyeti ölçüsünün dini öğretme, okutma-yayma ve telkin etme hakkı olduğunu, bu hakkın resmî veya gayri resmî, kanunî veya idarî baskı altında olmasının din hürriyetinin yok olması anlamına geldiğini savunmuştur (*Din ve Laiklik*, s. 16). Diyanet İşleri'ni muhtar bir müessese haline koymak, Vakıflar'ı bu teşkilâta bağlamak suretiyle Diyanet'i malî serbestliğe kavuşturmak ve böylece "şart-ı vâkıf"ı da yerine getirmek Başgil'in savunduğu diğer fikirlerdir (*a.g.e.*, s. 204 vd.). 3. *La Révolution Militaire de 1960 en Turquie "ses Origines"* (Geneve 1963; 27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri, İstanbul 1966, trc. M. Ali Sebük — İ. Hakkı Akın). Bu eserinden dolayı Başgil aleyhinde amme davası açılmış ve anayasa nizamını bozmak ve yabancı ülkelerde memleketin itibarını zedelemek suçlarından yargılanmıştır. Sadece 27 Mayıs İhtilâli hakkında değil Atatürk Türkiye'si ve Atatürk inkılapları hakkında da Batılı okuyucuya doyurucu bilgiler vermek amacıyla yazılmış olan eser Batı basınında ve ilim çevrelerinde büyük bir ilgi ve hayranlıkla karşılanmıştır. Eserde çeşitli siyasî olaylar ayrıntılı biçimde ele alınmış olup birçoğunun içinde yazarın da bulunduğu bu olaylar aynı zamanda belge niteliğinde bir hatıra özelliği taşımaktadır.

Ali Fuat Başgil'in diğer önemli eserleri şunlardır: *La Question des Detroits* (Ses origines, son évolution, sa solution à la conférence de Lausanne, Paris 1928); *Esas Teşkilât Hukuku Dersleri* (I-II, İstanbul 1935-1942); *Türkiye İş Hukuku* (İstanbul 1940); *Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri* (İstanbul 1947); *Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı* (İstanbul 1948); *Cihan Sulhu ve İnsan Hakları* (İstanbul 1948); *Seçim Sistemimizin Kıymeti ve Eksikleri* (İstanbul 1948); *Türkçe Meselesi* (İstanbul 1948); *Demokrasi ve Hürriyet* (İstanbul 1949); *Devlet Nizamı ve Hukuk* (İstanbul 1950); *İlmin Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul 1960); *Demokrasi Yolunda* (İstanbul 1961). 1962'de İsviçre'de kaleme aldığı hatıraları da *Ord.Prof.Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları* (İstanbul 1990) adıyla neşredilmiştir.

Ali Fuat
Başgil

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları* [baskı yeri ve yılı yok], s. 513-514; A. Fuat Başgil, *Din ve Laiklik* (İstanbul 1954), İstanbul 1985, s. 16, 178, 204 vd.; Mehmet Gökalp, *Ord.Prof.Dr. Ali Fuad Başgil*, İstanbul 1963; *el-Mevsû'atü'l-harekiyye* (nşr. Müessesetü'l-Buhûs ve'l-meşârii'l-İslâmiyye), Amman 1403/1983, I, 187-188; M. Niyazi Özdemir, "Ali Fuad Başgil", *Zaman*, İstanbul 16 Mayıs 1989, s. 3; Ezel Erverdi, "Başgil, Ali Fuat", *TDEA*, I, 343.

A. SELÇUK ÖZÇELİK

BAŞHALİFE

Osmanlılar'da
halife unvanı taşıyan
kâtiplerin ve çeşitli dairelerin
reislerine verilen ad.

Tekâlif Kavâidi'nde serhalife olarak yer alan bu makam, "hulefâ-yi aklâmin başı, birincisi, kıdemlisi, başkalfa" ve "kalfabey" olarak tarif edilmiştir (I, 210-211). Ayrıca kaynaklarda halife-i evvel olarak da geçmektedir.

Sipah, silâhtar, cebeci, yeniçeri gibi ocakların kalemlerinin reisleri bu adla anılırken daha sonra Asâkir-i Mansûre'nin Topçular Ocağı'nda da bu isimde bir memuriyet teşkil edilmiştir. Nitekim bu ocağa ait olmak üzere halife-i evvel-i dökücüyân ve halife-i evvel-i arabacıyân adlarını taşıyan memuriyetler bulunmaktaydı. Yine tersanede maaşların sağlanması ve verilmesi gibi işleri yürüten kalıyoncular başhalifesi yer almaktaydı. Ayrıca Rûznâmçe-i Evvel, Başmuhasebe ve Darphâne-i Âmire gibi maliye dairesine ait kalemlerin kâtiplerinin en kıdemlisi ne de bu ad verilmiştir.

Maliye dairesine ait kalemlerin başhalifelerinin tayini, hâcegân*ın teklifiyle en kıdemli halifenin bu vazifeye getirilmesi şeklindeydi. Yeniçeri, sipah, cebeci, silâhtar ve ağa kapısı kalemleri başhalifelerinin tayin ve azilleri ise diğerlerinden farklı olarak ağalarının yetkisindeydi. Başhalifeler büyük bir kusurları olmadıkça azledilmezlerdi; ancak ağaların tayin ve azletme yetkisinde bulunan başhalifeler çok defa bazı kimselelerin iftirasıyla bir iki yıl içinde azledilir olmuşlardır. Bu durum karşısında verdikleri bir arzuhalde bu durumun düzeltilmesini isteyerek kendilerinin de diğer kalem başhalifeleri nizamına tâbi olmalarını ve ruûs* verilmesini sağladılar.

Başhalifelerden askerî bir ocağa bağlı bulunanlar o ocağın orta kumandanlığına (çorbacı) getirilebilmekteydiler. Me-

selâ 1755'te Dergâh-ı Âlî Topçu Ocağı çorbacılarından sekizinci cemaatin çorbacısının vefatı üzerine beşinci cemaatin başhalifesi İbrâhim Ali bu makama tayin edilmiştir. III. Selim zamanında Tersâne-i Âmire Hendesehânesi'nin kurulması üzerine de (1797) buraya halife-i evvel olarak Ahmed Hoca Kaptan getirilmiştir.

Başhalifeler 1837'den itibaren müme-yiz veya başkâtîp sıfatını almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Teşrîfât-ı Kadîme, s. 20, 25, 105, 110; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, I, 210-211; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 483; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 529, 537-543, 545; a.mlf., *Kapukulu Ocakları*, II, 10, 64, 89, 101-102, 106, 175.

YUSUF HALAÇOĞLU

BAŞHASEKİ

(bk. HASEKİ).

BAŞI BOZUK

Osmanlı Devleti'nde
savaş sırasında
asıl orduya katılan gönüllü
askerler için kullanılan bir tabir.

Yaya ve atlı olarak ayrı silâh ve teçhizatları olan ve ayrı kumandanların idaresi altında bulunan başı bozuk askerleri Osmanlı ordusunu oluşturan kuvvetlerdendir. Nitekim Kavalalı Mehmed Ali Paşa da başlangıçta, Mısır'ı işgal eden Napolyon Bonapart'ı oradan çıkartmak için sevk edilen başı bozuk askerlerinin kumandanı idi. Sultan Abdülmecid devrinde 1843'te Osmanlı ordusu yeniden düzenlenirken düzenli kuvvetleri oluşturan muvazzaf, yedek (redif) ve yardımcı kuvvetlerden başka başı bozuklar da teşkilâta alınmıştı. Daha ziyade Dobrucalılar, Kazaklar, Tatarlar, Çerkezler ve Doğu Anadolu'daki Türkmenler'den oluşan ve sayıları 60.000 civarında olan bu askerler savaş halinde orduya katılacaklardı. Fakat kendilerinden beklenen hizmet görülmediğinden 1854-1856 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Fransız generali Joussouf ile İngiliz generali Biston tarafından düzenli birlikler haline getirilmelerine çalışılmışsa da bu mümkün olmamıştır. Midhat Paşa sadrazamlığı zamanında bu birlikleri kaldırmak istemiş fakat bunu başaramamıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da kullanılan başı bozuk neferleri, intizam-

sızlıkları iyice artmış olduğundan, daha sonraki tarihlerde gönüllü olarak savaş katılacakların düzenli askerler tarzında olmaları istenmiş, böylece bu kuvvetlerin kullanılmasından hemen hemen vazgeçilmiştir.

Başı bozuk tabiri ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında taşradan İstanbul'a gelip işsiz güçsüz sivililer için de kullanılmıştır. Günümüzde Orta Anadolu'da dul kadın veya erkekler için, Trakya'da ise serseri ve külhanbeyler için kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mir'ât-ı Hakikat (Miroğlu), III, 591, 653; Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*, İstanbul 1295, II, 288-289; Pakalın, I, 164-165; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, 164-165; VIII, 6; *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara 1965, II, 558; S. Shaw — E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmanlı), İstanbul 1983, II, 120, 204; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Başıbozuk", *İA*, II, 328; *TA*, V, 383; H. Bowen, "Başı - Bozuk", *El²* (İng.), I, 1077; a.mlf., "Başıbozuk", *İDMİ*, III, 938.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

BAŞKIRT

Orta Asya
Türk kavimlerinden.

Ural dağlarının kuzey ve doğu kısımları ile İdil (Volga) havzasının kuzey kesimini teşkil eden bozkırlarda yaşarlar. Yaşadıkları bölgeye Başkırdistan denir. Buranın başşehri Ufa'dır.

Başkırt (Baskurt) Türkleri'ne mensup olan A. Zeki Velidi Togan'a göre Başkırt kelimesi Beş Ogur'dan gelmektedir. Başkırtlar'ın aslı Türkistan'ı terk ederek kuzeye yönelen ve sonra batıya geçen Kıpçak Türkleri'ne dayanmaktadır. Hatta bir kaynağa göre bunlardan bir grup Macaristan'a kadar gitmiştir.

X. yüzyıldan itibaren Başkırtlar'ın faaliyetleri hakkında daha geniş bilgiye rastlanmaktadır. Oğuzlar'ın X. yüzyılda batıya doğru harekete geçmelerinden sonra bölgenin nüfusça tenhalaşmasından istifade eden Başkırtlar Hîve'ye (Hârizm) kadar indiler. Fakat aralarında sık sık meydana gelen kavgalar yüzünden Karakalpak hanlarının idaresini kabul etmek zorunda kaldılar. Devrin kaynaklarında Başkırtlar'ın XI. yüzyıla kadar şaman oldukları, fakat Moğol hâkimiyetinden önce İslâmiyet'i kabul ettikleri belirtilmektedir. Cengiz ve oğulları zamanında ise Moğol ordularının süvari kuvvetlerini teşkil etmişlerdir. Daha sonra